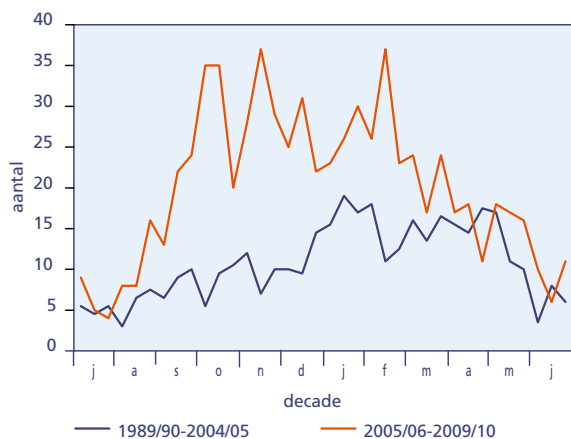

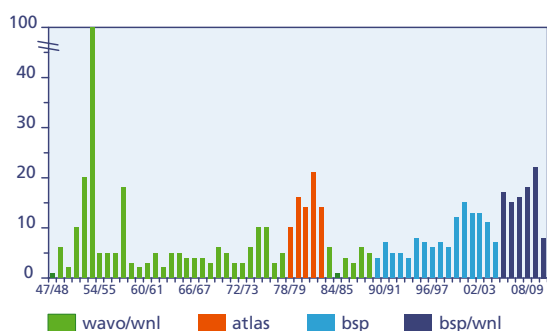
Witoogeend man, Gendringen
16 december 2007. Foto: Harvey van Diek

Witoogeenden: het hele jaar in ons land, maar wel erg zeldzaam

De Witoogeend is de zeldzaamste duikeend van Europa en het is een hele opgave om er in ons land één te ontdekken. De soort komt bij ons het hele jaar voor maar is lastig te herkennen en bovendien erg zeldzaam. In dit artikel worden aantalsontwikkeling, seizoenspatroon en verspreiding besproken en wordt een indicatie gegeven van het minimale aandeel vogels dat oorspronkelijk uit gevangenschap afkomstig is. De data stammen uit het Bijzondere Soorten Project-niet broedvogels (BSP, 1989-2011), de landelijke watervogeltellingen (1948-2011), Atlas van de Nederlandse Vogels (1978-83) en Waarneming.nl (2005-11, aanvullingen terug tot 1917). In totaal bevat de gecombineerde database 5094 waarnemingen. Daarnaast is ook de broedvogeldatabase gebruikt.

Figuur 1. Witoogeend. Seizoenspatroon (aantal gevallen per decade) in 1989/90-2004/05 en 2005/06-2009/10.

Figuur 2. Aantal Witoogeenden per seizoen in 1947/48-2010/11 in Nederland (seizoensmaxima). Omdat waarnemingen afkomstig zijn uit verschillende bronnen moet de grafiek met de nodige voorzichtigheid bekeken worden. In de verschillende perioden zijn de belangrijkste bronnen apart weergegeven: wavo (watervogeltellingen), Atlas (Atlas van de Nederlandse Vogels, SOVON 1987), het BSP (vanaf 1989) en wnl (Waarneming.nl, vanaf 2005, met aanvullingen uit eerdere jaren).

Determinatie lastig

De Witoogeend is een vrij kleine, vrijwel geheel donkerbruine duikeend met een opvallend eivormig kopprofiel waarbij het hoogste punt op het midden van de kruin ligt. Diagnostisch zijn de zwart omkaderde witte onderstaartdekveren (maar pas op voor vrouwtjes Kuifeenden) en de afgescheiden witte buikvlek (meestal alleen in vlucht waarneembaar). Alleen volwassen mannetjes hebben een wit oog. Onvolwassen Witoogeenden zijn lastiger te herkennen door een valer, minder uitgebreid wit op de onderstaartdekveren. Met enige regelmaat duiken er in ons land ook hybride vogels op, vooral van Witoogeend x Tafeleend, waarvan vooral de vrouwtjes soms bijzonder veel op een Witoogeend lijken. Een vaak terugkerend kenmerk van hybride vogels is de aanwezigheid van contrast tussen borst en flank.

Status Europa

Het verspreidingsgebied van de Witoogeend strekt zich uit van Midden-Europa tot in westelijk Mongolië. De Europese populatie werd in 2004 geschat op 12.000-18.000 paren en 36.000-54.000 exemplaren. Omdat de soort op de lange termijn sterk is afgenomen, met een krimpend broedareaal, heeft hij de status 'kwetsbaar' gekregen. In het westelijk deel van het verspreidingsgebied ligt het zwaartepunt in Roemenië (rond 6000 paren, vooral Donaodelta), Kroatië, Azerbeidzjan en mogelijk Turkije (alle 1000-5000), Rusland, Hongarije en mogelijk Servië en Oekraïne (500-1000). Kleinere aantallen broeden in o.a. Polen (40-50 paren in 2004 met aanwijzingen voor recent herstel) en Oostenrijk. In Italië waar de soort vroeger regionaal 'erg algemeen' was, broedden in 2003 naar schatting 80-100 paren terwijl de aantallen in Spanje zijn geslonken tot 5 paar, misschien maar één procent van die rond 1900. Na lange afwezigheid nestelen in Duitsland sinds 1999 weer enkele Witoogeenden in het oosten en langs de Bodensee. Verder westelijk is de

soort een zeer onregelmatige broedvogel. Witoogeenden overwinteren voornamelijk in het centrale Middellandse Zeegebied, Noordoost-Afrika en India.

Zelden tijdens watervogeltellingen

In het seizoen 2008/09 werden tijdens de maandelijkse watervogeltellingen in ons land in totaal slechts 4 Witoogeenden gemeld (november 1, januari 2, april 1) op een totaal van ruim 7 miljoen eenden waarvan 1,3 miljoen duikeenden. Natuurlijk zijn Witoogeenden lastig te herkennen en ontbreekt vaak de tijd en mogelijkheid om bij een watervogeltelling duikeenden nauwkeurig te controleren, maar de cijfers bevestigen wel de zeldzaamheid in ons land. Ook bij een realistischer schatting van rond de 20 Witoogeenden (zie hieronder) is het aandeel zeer laag.

Een 'voormalige broedvogel'?

De soort staat in ons land te boek als onregelmatige en mogelijk voormalige broedvogel. De meeste historische broedgevallen werden vastgesteld in laagveenplassen in de regio Gooi/Noordelijke Vechtplassen en in vennen in Twente en Noord-Brabant. Het ging zowel om mengparen met Kuif- en Tafeleend als ongemengde paren. In de jaren zeventig en tachtig was het broedvoorkomen marginaal met meldingen van zekere en waarschijnlijk broedgevallen op Terschelling, nabij Heerenveen Fr, Engbertsdijkvenen Ov, Botshol Ut, Naardermeer NH en de Grote Peel Lb. Een geslaagd broedgeval vond plaats in 1989 op het Beuven, Strabrechtse Heide NB, waar maanden achtereen een zuiver paartje vertoefde. De 6 jongen stierven voortijdig (www.vogelsindekempen, J.E. Kikkert).

In recente jaren neemt het aantal meldingen van zuivere paren en zelfs zekere broedgevallen onverwachts weer toe. Het eerste zuivere paar na de eeuwwisseling verbleef in 2003 in de Nieuwkoopse Plassen ZH. In De Wieden

Nest Witoogeend, 8 mei 2010,
Vinkeveense Plassen Ut.
Foto: Bernhard Roelen

Ov werd in 2004 een nest gevonden van een vrouwtje Tafeleend dat gepaard was met een man Witoogeend (P. Verbij). In 2007 doken zuivere paren Witoogeenden op nabij Sneek Fr en in de Engbertsdijkvenen Ov maar, net als vier jaar eerder, zonder verdere aanwijzingen voor een broedgeval. Heel onverwachts waren de twee zekere broedgevallen in 2009, de eerste in 20 jaar. In het Drontermeer Gl/Fl was vanaf 7 mei een mannetje aanwezig, in eerste instantie baltsend met een vrouwtje Tafeleend. Vanaf 25 mei kreeg hij gezelschap van een vrouwtje Witoogeend, hetgeen resulteerde in de waarneming van een bijna vliegvlug jong op 12 augustus (M. Jansen, R. Poppen). Een tweede succesvolle broedgeval vond plaats in de Nieuwkoopse Plassen ZH waar 31 juli een vrouwtje Witoogeend gezien werd met een jong van circa één week oud (M. Lok, F. van Olphen). Daarnaast was er in 2009 o.a. een waarneming van een baltsend paar in Terra Nova bij Loenen NH op 8 juni. In 2010 was het opnieuw in twee gebieden raak met in de Randmeren een vrouwtje met een pul van minder dan twee weken (26 juni, M. Jansen) en een nestvondst in de Vinkeveense Plassen Ut (S. Dirksen, B. Roelen). Bij een vervolfbezoek bleek het nest verlaten en de oudervogels verdwenen.

Seizoenspatroon

Witoogeenden worden in ons land jaarrond gezien. De aantallen zijn het laagst in juni-augustus (wellicht mede door verborgen gedrag tijdens de rui) en blijven van oktober tot en met april op een vrij constant niveau (figuur 1). Als we wat nauwkeuriger naar de figuur kijken blijkt dat in de vijf recente seizoenen er relatief veel vogels gezien zijn in oktober-december (36%, was 23% in de voorgaande 15 seizoenen) terwijl in 1989/90-2004/05 relatief meer vogels in januari-april waargenomen werden (48% tegen 38% in de recente vijf seizoenen). Er lijkt dus een verschuiving te hebben plaatsgevonden van winter/voorjaar naar najaar/winter. Langstreckende Witoogeenden zijn zeer bijzonder (10 waarnemingen) en voorbehouden aan een zeer select groepje trektellers. Erg leuk zijn de drie trekkende vogels langs De Nek, Schellinkhout NH (2 oktober 1995, F. Musman) en het duo dat in noordelijke richting over zee langs Camperduin NH vloog (15 maart 1980, N. van der Ham).

Aantalsontwikkeling

De in figuur 2 gepresenteerde aantalsontwikkeling moet met de nodige voorzichtigheid worden bekeken aangezien er verschillende methoden gecombineerd zijn en de waarne-

mingsinspanning varieert. Er is bij het samstellen van de figuur geprobeerd te corrigeren voor een toegenomen waarnemingsinspanning, maar dat is slechts gedeeltelijk mogelijk. De opvallend hoge aantallen in de jaren vijftig van de vorige eeuw zijn in ieder geval reëel. Na de afsluiting van de Zuiderzee en aanleg van de Noordoostpolder (1936-1940) groeide de onderwatervegetatie in het Zwarte Meer tot ongekend dichte velden met veel slakken en driehoeksmosselen, waarop grote aantallen watervogels afkwamen (Kuifeend, Tafeleend, Meerkoet, Knobbelzwaan). Spectaculair waren de aantallen in september 1953, toen 650 Krooneenden en (in de laatste week van de maand) maar liefst 100 Witoogeenden werden geteld. Met het verdwijnen van de onderwatervegetatie door toenemende watervervuiling verdwenen ook de watervogels (Noordhuis *et al.* 1997, De Levende Natuur 98: 25-34). De Witoogeenden gebruikten in de jaren vijftig specifieke delen van het Zwarte Meer. Arend Timmerman, die als vogelwachter vrijwel dagelijks in het gebied kwam, schreef hierover in augustus 1956 (De Levende Natuur 59: 169-174): 'Tussen de grote troepen duikeenden treft men wel eens Witoogjes aan. Er zijn ook bepaalde plekje waar deze eendjes gaarne vertoeven. Als men die weet, gelukt het wel ze van vrij dichtbij te zien, maar het vereist veel geduld'.

Het lijkt erop dat de aantallen vanaf begin jaren zestig niet opvallend gewijzigd zijn. Tijdelijk hogere aantallen zoals in het begin van de jaren tachtig (Atlas) en recent (Waarneming.nl) zijn het gevolg van een vollediger inzameling van gegevens, al zijn er in recente jaren ook ineens wel waarnemingen van kleine groepjes (zie hieronder). Een duidelijke toename komt niet naar voren uit de grafiek en het is zelfs niet ondenkbaar dat het werkelijke aantal Witoogeenden in ons land na de jaren zeventig is afgenomen (denk ook aan de verbeterde herkenning en optiek). Anderzijds zullen 'vroeger' wellicht vaker determinatiefouten gemaakt zijn omdat niet bij ieder bekend was dat vooral vrouwtjes Kuifeenden veel op Witoogeenden kunnen lijken.

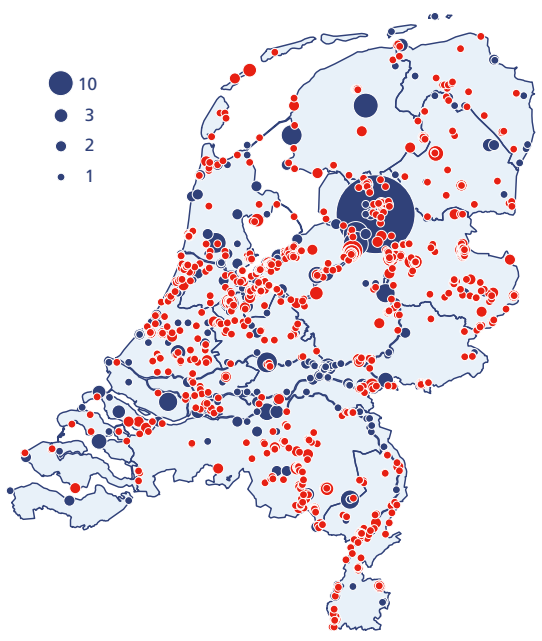
Verspreiding

Witoogeenden kunnen in vrijwel het hele land opduiken. Heel opvallend is de enorme stip in de periode tot en met 1987/88 in het Zwarte Meer die wordt veroorzaakt door o.a. de groep van 100 exemplaren in september 1953 (zie hierboven). Gebieden met relatief veel waarnemingen in de recente 20 seizoenen zijn zoete wateren in het wes-

ten van het land (Randstad, Biesbosch), de Kempen en Midden-Brabant, de Limburgse Maas(plassen), de Randmeren en delen van Overijssel. Veel ijler is de verspreiding bijvoorbeeld in het Deltagebied en het noorden van het land. Meldingen van 3-4 vogels bij elkaar zijn erg schaars en werden sinds de start van het BSP in 1989 19 maal gemeld. Heel fraai zijn de waarnemingen in het Drontermeer in september-oktober 2008, toen er enkele weken lang zeker 5-7 vogels aanwezig waren (maximum op 17 september: 4 man, 1 vrouw, 2 juveniel) tussen zo'n 10.000 Tafelen Kuifeenden. Het ging hier om tenminste 8 verschillende vogels (want 5 mannetjes op 4 oktober). In september-oktober 2009 werden hier zeker 6 verschillende vogels gezien (3 man, 1 vrouw, 2 jonge vogels) met een maximum van 5 op 1 oktober (M. Jansen).

Geringd is 'escape'?

Eenden worden veelvuldig als siervogels gehouden en de Witoogeend is daar zeker geen uitzondering op. Voor zover bekend zijn er in Europa geen projecten waarbij Witoogeenden worden voorzien van kleurringen (www.cr-birding.org). Wel worden vogels in de Bodensee in Zuid-Duitsland voorzien van een neuszadel (lichtpaars met een zwarte inscriptie). Witoogeenden in gevangenschap horen geringd te zijn, aangezien het een Europese broedvogel is. Hierbij worden kunststof ringen gebruikt (J. Harteman). Witoogeenden met een kleurring zijn daarom vrijwel zeker afkomstig uit gevangenschap. Het minimum aantal Witoogeenden in gevangenschap in Nederland/Vlaanderen kan op een zeer grove manier worden ingeschat aan de hand van de vijfjaarlijkse telling van Aviornis International. In 2008 is de laatste grote telling gehouden en werd door circa 80 personen, een kwart van het ledenbestand in Nederland/Vlaanderen, ingevuld dat zij samen 200 Witoogeenden hielden. Dit zou neerkomen op een totaal van grofweg 800 Witoogeenden (Aviornis International Magazine, oktober 2008). Daarnaast zijn er nog veel watervogelhouders aangesloten bij andere vogelbonden zoals Kleindier Liefhebbers Nederland en zijn sommige watervogelhouders niet aangesloten bij een vogelbond/vereniging. Bovendien verblijven er nog Witoogeenden in diertentunen, volgens het ISIS (International Species Information System; www.isis.org/Pages/find-animals.aspx) momenteel zo'n 500 binnen Europa. Alles bij elkaar is wel duidelijk dat er alleen al in Nederland (vele) honderden Witoogeenden in gevangenschap leven. Toch kunnen wilde vogels wel degelijk ons

Figuur 3. Verspreiding van Witoogeenden in 1947/48-1987/88 (blauw) en 1988/89-2010/11 (rood).

Belangrijkste buitenlandse geraadpleegde literatuur

Sikora A., Rohde Z., Gromadzki M., Neubauer G., Chylarecki P. (red.) 2007 **Atlas rozmieszczenia ptaków legowych Polski 1985-2004**. Bogucki Wyd. Nauk., Poznan.

BirdLife International. 2011. **Species factsheet: Aythya nyroca**. April 2011. www.birdlife.org

Dubois P.J., Le Maréchal P., Olioso G. & Yésou P. 2008. **Nouvel inventaire des oiseaux de France**. Delachaux & Niestlé, Paris.

Maumary L., Vallatton L. & Knaus P. 2007. **Die Vögel der Schweiz**. Schweizerische Vogelwarte, Sempach/Nos Oiseaux, Montmolin.

Spina F. & Volponi S. 2008. **Atlante della Migrazione degli Uccelli in Italia. Vol. 1: non-Passeriformi**. ISPRA – MATTM, Roma (www.isprambiente.gov.it/site/_files/atlante/1vol-190-266.pdf).

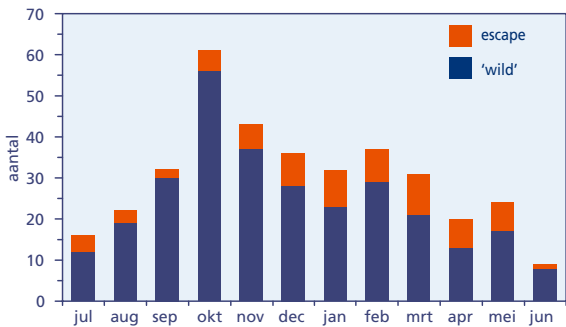
Sudfeldt C., Dröschmeister R., Flade M., Grüneberg C., Mitschke A., Schwarz J. & Wahl J. 2009. **Vögel in Deutschland 2009**. DDA, BfN, LAG VSW, Münster.

land bereiken. Enkele voorbeelden van buitenlandse ringterugmeldingen laten (zuid) westelijke verplaatsingen over grote afstanden zien. Een in juli 1968 in Letland geringde vogel werd in december 1973 ca. 2000 km naar het zuidwesten teruggemeld nabij Nantes in West-Frankrijk. Een op 6 oktober 2002 in Zwitserland geringde Witoogeend werd 6 weken later 730 km westelijker geschoten in Normandië, Frankrijk. Een vogel uit Tsjechië (geringd in augustus 1961) werd vier maanden later geschoten in Italië (637 km naar ZW).

In Nederland zijn in een eeuw tijd slechts zeven Witoogeenden geringd waarvan er twee werden teruggemeld (H. van der Jeugd, Vogeltrekstation). Een eerstejaars, geringd op 24 augustus 1954 bij Molkwerum Fr, sneuvelde op 7 september van dat jaar tijdens de jacht bij Genemuiden Ov. Een tweede kalenderjaar mannetje werd gevangen op 30 januari 1957 bij Heusden NB en op 12 maart van dat jaar dood gevonden ca. 300 km naar WNW bij Bremen, Duitsland (op weg naar de Oost-Europese broedgebieden?). Vier van de vijf andere vangsten dateren ook van (bijna) een halve eeuw geleden. De enige recente melding betreft een op 5 november 2001 geringd eerste kalenderjaar vrouwtje te Reeuwijk ZH.

escapes op. Limburg liet zich niet onbetuigd (16%), gevolgd door Utrecht (9%) en Gelderland (6%); elders ontbreken waarnemingen van ontsnapte vogels vrijwel. Opvallend genoeg ligt het percentage in augustus-november lager dan in de rest van het jaar (resp. 10% en 26%). Wellicht verblijven de vogels in deze periode meer en langer op open water waardoor ringen minder opvallen. Een andere, wat spannender, mogelijkheid is dat juist in deze periode (wilde?) vogels van elders ons land aandoen...

Met dank aan alle waarnemers voor de duizenden waarnemingen, de regionale contactpersonen (BSP) en admins (Waarneming.nl) voor het controleren van deze gegevens, aan Henk van der Jeugd (Vogeltrekstation - Centrum voor vogeltrek en -demografie / NIOO-KNAW) voor informatie over geringde Witoogeenden, de diverse waarnemers van broedgevallen (zie tekst) en aan Jan Harteman (www.harteman.nl) voor de informatie over Witoogeenden in gevangenschap.

Figuur 4. Witoogeend. Aandeel vogels per maand waarbij een herkomst uit gevangenschap waarschijnlijk is op basis van ring, gedrag of verenkleed (totaal 363 vogels uit 2007-2011).

Figuur 4 geeft een indruk van het aandeel vogels in 2007-11 waarvan kan worden aangenomen dat het vogels uit gevangenschap betreft (kleurring, onvolledige vleugels, opvallend tam gedrag, vreemde locatie zoals een stadsvijver). Het ging om in totaal minstens 70 van 363 vogels (19%). Noord- en Zuid-Holland leverden tweederde van deze

